

MICHAŁ KLEMENTOWICZ

AUTONOMICZNOŚĆ TEKSTU HOMILII

THE AUTONOMY OF THE HOMILY TEXT

Abstract. The purpose of this article is to describe the construction of the homily as an autonomous text. The article distinguishes between the substantive and structural levels through which the Word proclaimed in the celebration will be given a characteristic typological shape. Consequently, there is no semiotic link between the structure of the homily and the other texts. The aim here is to allow for the so-called ‘disposition of the content’ during the proclamation of the Word in the liturgy. Autonomy described in this fashion bridges the gap between the meaning communicated by the priest (what is said) and the meaning of the text actually received by the audience (what is understood).

Keywords: autonomy; homily; text; meaning of the message; relevance of the message.

WSTĘP

Zagadnienie autonomiczności, mimo niewielkiej liczby opracowań w obszarze tekstologii, należy zaliczyć do kluczowych własności wypowiedzi. Jest tak dlatego, że jako cecha łączy ona w sobie elementy istotne dla poprawnego formułowania przekazu. Celem autonomiczności jest stworzenie samodzielnego (samoistnego) semantycznie tekstu. Nie jest to jednak powielanie problematyki spójności czy delimitacji. Podział tekstów na autonomiczne oraz nieautonomiczne to w praktyce odpowiedź na pytanie, na ile nowa konstrukcja semiotyczna (esej, wykład, artykuł, homilia) jest niezależna. Nie chodzi oczywiście o zamierzone łamanie cech typologicznych. Nowa jednostka – należąc do określonej grupy – powinna zachowywać swoją odrębność. Oznacza to możliwość rozpoznania np. w recenzji lub felietonie cech

Ks. dr MICHAŁ KLEMENTOWICZ – adiunkt Katedry Homiletyki w Instytucie Nauk Teologicznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, adres: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: michalklemens@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5375-7961>.

Artykuły w czasopiśmie dostępne są na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

semantycznych, ale także stylistycznych lub składniowych, które zapewniają jej oryginalność. Tym samym gwarantują one samodzielne, tzn. niezależne istnienie tekstu w całym uniwersum wypowiedzi. Celem niniejszego artykułu jest określenie norm powstawania autonomicznych tekstów homilii.

Koncepcja samodzielności wypowiedzi pozwala na postawienie szeregu pytań. Po pierwsze, na ile konstruowane teksty są niezależne w obszarze pracy nad tym samym (wyjściowym) prototekstem biblijnym? W jaki sposób należy rozumieć intertekstowość homilii w relacji do postulowanej oryginalności? Co pozwala zachować samodzielność budowanego przy ambonie przekazu? Udzielenie na nie odpowiedzi pozwoli stwierdzić, na ile głoszone teksty są zestandaryzowane lub ujednolicone. W jakim stopniu zachowują natomiast samodzielność semiotyczną. Tym samym pozwoli to określić warunki zachowania tzw. hermeneutyki głoszonego słowa.

Opracowanie będzie miało następujący porządek. Punktem wyjścia będzie przybliżenie zjawiska autonomiczności (1.). Celem będzie tutaj doprecyzowanie znaczenia terminu w obszarze teorii tekstu. W kolejnym kroku opisana zostanie autonomia rzeczowa tekstu homilii (2.). Będzie to podstawą rozumienia samodzielności wypowiedzi w czasie liturgii. Konwencja zostanie uzupełniona przez opis autonomii strukturalnej (3.). W tym punkcie zaakcentowane zostaną własności homilii związane z pracą nad utrzymaniem właściwej typologii tekstu. Całość opracowania zostanie podsumowana przez wskazanie roli autonomiczności w wymiarze tzw. hermeneutyki znaczeń głoszonego w liturgii słowa (4.).

1. AUTONOMICZNOŚĆ JAKO ZASADA TEKSTU

Słowo „autonomia” (αὐτονομία) z języka greckiego definiowane jest jako „samodzielność, niezależność, możliwość samostanowienia [...]”¹. Termin wraz z przypisywanymi mu desygnatami ujawnia interesujące własności. Pozwala to na jego identyfikację w takich naukach jak: politologia², nauki prawne³, filozofia czy teologia⁴. W interpretacjach autonomiczność bywa

¹ Czesław Kupisiewicz, Małgorzata Kupisiewicz, *Słownik pedagogiczny* (Warszawa: PWN, 2009), 15.

² Tomasz Brańka, „Treść i zakres pojęcia ‘autonomia’ Wyzwania definicyjne”, *Acta Politica Polonica* 3(2018), nr 45: 5-6.

³ Marcin Pieniążek, „Obiektywność tekstu prawnego wobec pojęcia autonomii semantycznej. Uwagi do teorii Paula Ricoeura”, w: *W poszukiwaniu prawdy. Rozważania o prawie, historii i sprawiedliwości*, red. Katarzyna Banasik, Anna Kargol, Agnieszka Kubiak-Cyruł, Marek J. Lu-

rozumiana zarówno podmiotowo (np. jako możliwość samostanowienia jednostki), niemniej nie brakuje również przedmiotowego podejścia, np. w politologii (samodzielność państwa) czy naukach prawnych (autonomiczność aktu legislacyjnego).

Samodzielność wypowiedzi nie jest wymieniana wśród kluczowych cech tekstu. Jej znaczenie jest jednak związane z relacją do semantyki przekazu. Zakłada się tutaj bowiem unikanie presupozycji oraz implikatur. Akcentuje się ponadto maksymalną niezależność wobec innych tekstów, chociażby w formie międzytekstowości⁵. Doskonale oddaje to normatywną obecność autonomii w obszarze tekstów prawnych. Obiektywne znaczenie aktu zakłada w tym przypadku niezależność interpretacji od subiektywnej woli czytelnika. Akcentuje się tutaj ponadto jasność wykładni, co jednak nie może być utożsamiane z jednoznacznością⁶.

Próbę całościowego uchwycenia tematu autonomiczności można znaleźć w filozofii Paula Ricouera⁷. Jego ścieżka myślowa wyznacza tendencje wykorzystywane m.in. w refleksjach z zakresu nauk humanistycznych. Ricouer łączy spisanie tekstu z zasadą osiągnięcia w utworze samodzielności. Takie ujęcie ma praktyczne zadanie. Otóż niezależność ma pozwolić na ściśle określone (pozbawione uznaniowości lub przypadkowości) odtworzenie myśli autora, która obecna była w jego aktywności twórczej⁸. Opisywana w ten sposób zasada określana jest przez Ricouera jako „hermeneutyka sensu”. Zdaniem badacza dotyczy to form spisanych, ponieważ właśnie na ich podstawie dochodzi do odkrywania (lub też nie) autentycznego przesłania, jakie towarzyszyło twórcom⁹.

Filozoficzne ujęcie Ricouera związane z autonomicznością pojawia się m.in. w tekstologii, w której rozpoznanie znaczeń zawartych w utworze ma dać podstawę do satysfakcjonującego poziomu wymiany myśli¹⁰. Tekstolodzy

belski, Ewa Plebanek, Adam Strzelec (Kraków: Wydawca Oficyna Wydawnicza AFM, 2018), 557-580.

⁴ Rafał Czekalski, „Recepcja pojęcia ‘autonomia’ w katolickiej teologii moralnej”, *Collectanea Theologica* 79(2009), nr 3: 81-94.

⁵ Aleksander Wilkoń, *Spójność i struktura tekstu. Wstęp do lingwistyki tekstu* (Kraków: Universitas, 2002), 36-37.

⁶ Pieniążek, „Obiektywność tekstu prawnego”, 563-569.

⁷ Paul Ricouer, „Speaking and Writing”, w: *Interpretation theory: Discourse and the Surplus of Meaning*, red. Paul Ricouer (Forth Worth: Texas Christian University Press, 1976), 25-44.

⁸ Ibidem, 25.

⁹ Wolicka Elżbieta, „‘Bycie-w-języku’ jako modus ludzkiego doświadczenia. Lingwistyczne założenia hermeneutyki Paula Ricoeura”, *Colloquia Litteraria* 1-2(2008), nr 4-5: 8-16.

¹⁰ Spojrzenie na autonomiczność jako narzędzie pozwalające rozpoznać całość myśli twórczej, można uznać za normę, która zbiega się z kluczową dla lingwistyki zasadą definiowania

słusznie zauważają, że taka koncepcja dotyczy przede wszystkim tekstów użytkowych. Opisywana własność na trwałe jest obecna także w pracach z zakresu nauki¹¹. Aplikowanie autonomiczności nie jest jednak oczywiste. Posługiwanie się nią jest kwestionowane chociażby na gruncie tekstów literackich. Wynika to po pierwsze z tego, że pozostają one w szeregu uwarunkowań intertekstowych. Po drugie – ich dyskursywność (szereg zależności twórczych) powoduje istotną trudność w jednoznacznej interpretacji¹².

Przyjęcie powyższych spostrzeżeń dotyczących samodzielności wypowiedzi ukazuje zarówno jej walory, jak również pojawiające się ograniczenia. Nie zmienia to jednak faktu, że jako cecha daje ona możliwość stworzenia trwałej i rozpoznawalnej struktury. W przypadku tekstów wygłaszanych, takich jak orędzie, mowa sądowa, laudacja czy *exposé*, samodzielność może stanowić w ręku autora klucz do dynamicznego koordynowania wypowiedzi uprzednio przemyślanej i spisanej. To sprawia, że w nurt rozważań nad oryginalnością oraz semantyczną odrębnością włączana jest również homilia. Pytanie o odrębność homilii w obszarze tekstów wynika przede wszystkim z jej typologii. Kluczową własnością jest tutaj dialogiczność z nieodłącznym kierowaniem przekazu do zamierzonego odbiorcy.

2. AUTONOMIA RZECZOWA

Każda wypowiedź, w tym także w liturgii, determinowana jest przede wszystkim przez podejmowaną w niej tematykę¹³. W przypadku homilii poprawne posługiwanie się prototekstami (źródłami dla głoszenia) już w punkcie

wypowiedzi. Chodzi o konwencję, w której potencjalny odbiorca jest w stanie rozpoznać oraz przyswoić pełny zakres sensów, które zamierzał przekazać autor tekstu. Teresa Dobrzyńska, „Tekst. Próba syntezy”, *Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej* 82(1991), nr 2: 143.

¹¹ Autonomiczność w przypadku tekstu naukowego związana jest ze spełnieniem szeregu kryteriów. Wśród wymogów akcentuje się oryginalny charakter utworu oraz to, że nie narusza on praw autorskich osób trzecich. W praktyce normę rozszerza się o respektowanie zasad ghostwriting oraz guest authorship.

¹² Bartmiński Jerzy, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, *Tekstologia* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012), 73.

¹³ Orzekanie o typologii wypowiedzi dokonuje się na podstawie różnych aspektów. Jednym z kluczowych jest tzw. poznawczy model organizacji tekstu. Chodzi w nim nie tylko o podejmowaną tematykę, niemniej także o aksjologię oraz charakterystyczny sposób prezentacji tekstu. Maria Wojtak, *Do Boga ..., o Bogu..., przed Bogiem. Gatunki przekazu religijnego w analizie filologicznej* (Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, 2019), 11.

wyjścia daje szansę na powstanie projektu wypowiedzi autonomicznej. W liturgicznym głoszeniu jest to związane z realizacją kilku kroków na etapie derywacji tekstu. Pierwszym z nich jest kluczowe dla tekstu homilii sprecyzowanie kerygmatu. Jego konstrukcja oparta na źródłach homilii wyraża się w tzw. orędziu. Merytorycznie chodzi w nim o określenie działania Boga, które realizowane jest w Objawieniu. Konstrukcja takiego przesłania stanowi podstawę do rzeczowego usystematyzowania całej wypowiedzi. Tym samym także do założenia, co docelowo zostanie przybliżone słuchaczom.

Spisanie orędzia na etapie przygotowania wypowiedzi ma za zadanie porządkować tok myśli homilisty. Wartość deskrypcyjna nie rozstrzyga jednak o autonomii. Swoiste uzupełnienie znajduje się w drugim kroku. Ma on na celu weryfikację kerygmatu w obszarze jego intencjonalności. Meritum stanowi tutaj zwrócenie uwagi na adresata. Warto zatem przemyśleć dylematy oraz pytania związane z życiem odbiorców. Na tym etapie istotna jest zatem konfrontacja orędzia z problematyką, jaka bliska jest audytorium. W ten sposób kształt przesłania ulega zmianie. Dotychczasowe brzmienie (treść biblijna) modyfikowana jest w taki sposób, aby pozostawać w relacji do świata odbiorców. Warto zauważyć, że tekst pozbawiony problematyki intencjonalnej nie jest homilią. Należy go uznać wyłącznie za formę wykładu biblijnego lub ewentualnie przejaw egzegezy tekstów świętych.

Zrekapitulowanie opisanego wysiłku twórczego następuje w ostatnim, tzn. trzecim kroku. Całość zwięźczyć ma dodanie do orędzia dodatkowej treści w postaci apelu. W tym przypadku chodzi o imperatyw (wezwanie) do możliwie precyzyjnego działania. Co do semantyki, apel ma wykazywać zbieżność z orędziem. Typologicznie jednak ma oddziaływać na akceptabliwość treści głoszonego słowa. Chodzi o wskazanie, w jaki sposób słuchacze mogą zareagować (odpowiedzieć) na to, co zawarto w przekazie¹⁴.

Poprawność opisanego kerygmatu może podlegać ocenie. Jest to możliwe dzięki pytaniom dotyczącym metody powstawania tekstu. Kryterium pierwszym jest to, czy homilia przed wygłoszeniem została utrwalona (spisana)? Po drugie, jaką tezę teologiczną zawarto w tekście? Po trzecie, czy homilista zaproponował jakąkolwiek formę intencjonalności oraz czy w rezultacie zaprosił do realizowania odpowiedzi na sformułowany apel? W opozycji do tej metody znajduje się uniwersalizowanie przesłania. Można zauważyć, że

¹⁴ W tym miejscu zasadnym wydaje się pytanie, dlaczego homilia w punkcie wyjścia tworzenia jej tekstu pozbawiona jest wyraźnie określonego tematu? Otóż zaprezentowane kroki zmierzają ostatecznie do jego sformułowania. Treść orędzia semantycznie zestawiona z apelem tworzy bowiem temat.

wszelkie gotowe formy tekstowe są naruszeniem typologii homilii, co związane jest chociażby z jej dialogicznością (por. 3).

Aspirowanie do budowy homilii jako struktury autonomicznej mimo dość przejrzystego następstwa zaproponowanych kroków może jednak napotkać na poważne utrudnienie. Otóż wyrażenie tego, co zawarte w kerygmacie, domaga się w homilii ujęć intertekstowych. Chodzi o usytuowanie słowa w relacji do innych tekstów związanych m.in. z refleksją teologiczną czy też szeregiem tekstów kultury¹⁵. Rozwiązanie takie już w punkcie wyjścia można uznać za sprzeczne z dążeniem do autonomiczności. Paradoksalnie jednak międzytekstowość nie kwestionuje samodzielności. Zasada kompozycji homilii mówi bowiem o aktualizacji, której meritum jest przybliżenie treści biblijnych. Odślaniane jest w nich misterium, czyli konkretne wydarzenie zbawcze. Pozostałe obecne w homilii teksty, np. paralelne wypowiedzi Pisma Świętego, treści zaczerpnięte z Ojców Kościoła czy ogólnie wypowiedzi Magisterium, pozostają zasadne o tyle, o ile wyjaśniają omawiany przez duchownego kerygmat. Ich istnienie jest zatem prawomocne wyłącznie przez ich działanie uzupełniające i wyjaśniające. Semantyka intertekstu realizuje zatem swoją wymowę wyłącznie przez poszerzanie, wyjaśnienie lub komentarz względem wyjściowego przesłania biblijnego zawartego w Lekcjonarzu.

3. AUTONOMIA STRUKTURALNA

Pierwszy ze wskazanych poziomów autonomiczności spełnia jej podstawowe rozumienie¹⁶. Wypowiedź zbudowana możliwie jednoznacznie oraz posiadająca wyraźną intencję nie wyczerpuje jednak podjętego tutaj zagadnienia. Drugim zakresem, który pozwala rozpoznać tekst jako samodzielny, jest próba animowania go zgodnie z przypisaną mu typologią. W przypadku homilii chodzi przede wszystkim o dialogiczny charakter głoszonego słowa. Można postawić wniosek, iż jest to cecha ontologicznie wpisana w naturę przepowiadania w liturgii¹⁷. Podając jednak przykłady realizacji wymienio-

¹⁵ Michał Klementowicz, „Intertekstowość w homilii”, *Roczniki Teologiczne* 66(2019), z. 12: 53-64.

¹⁶ Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska, *Tekstologia*, 73.

¹⁷ Stanisław Dyk, Michał Klementowicz i Michał Wyrastkiewicz, *Słowo aktualne. Przepowiadanie a kwestie społeczne* (Gorzów Wielkopolski: Wydawnictwo Naukowe Akademii im. Jakuba z Paradyża, 2019), 20-22.

nej typologii, pojawia się wiele pomysłów¹⁸, które w praktyce nie do końca dają szansę osiągnięcia dialogiczności. Interesujące rozwiązanie w tym zakresie pojawiło się już u początków refleksji nad formą homilii, czyli w antyku. W starożytności pisarze chrześcijańscy, Ojcowie Kościoła oraz apologety sięgali po retorykę jako narzędzie budowania przekazu¹⁹. Spojrzenie na etymologię samego słowa „homilia” skłania jednak, aby uprawdopodobnienia twierdzeń głoszonych przy ambonie szukać bardziej w dialektyce. W odróżnieniu bowiem od retoryki *techne dialektike* (τέχνη διαλεκτική) jest sztuką prowadzenia dysputy, czyli takiego rozważania, które bliskie jest dialogowi. Pomijana w teologii słowa Bożego dialektyczna tradycja budowania tekstu daje szereg możliwości interesującego konstruowania kerygmatu. W jednej z metod teoretycy perswazji określili, aby konwencję wystąpienia zbudować na zasadzie tzw. antylogiów. Nie chodzi tutaj jednak o posługiwanie się oksymoronami. W starożytności anty-logos to sztuka prezentowania określonej problematyki, na którą rzucano odmienne (często wykluczające się) punkty widzenia. W praktyce chodzi o szukanie potencjalnych rozwiązań założonego problemu²⁰. Wybrane zatem przez duchownego orędzie może w formie dialogiczności być naświetlane potencjalnymi propozycjami rozwiązań. Dzięki temu słuchacz stanie się uczestnikiem określonego rozumowania. W zaproponowanej formule strukturalnej zachowana jest ponadto forma szacunku dla odbiorcy. Nie czuje się on bowiem „pokonany” przez homilistę, co wybrzmiewa chociażby w badaniach empirycznych dotyczących recepcji słowa Bożego²¹. Słuchacz jest natomiast zaproszony do tego, aby dzięki wspólnej ścieżce poszukiwań zmierzyć się z rozwiązaniem wybranego przez mówcę problemu²².

Opisana sytuacja dialektycznego podejścia do wybranego uprzednio orędzia pozwoli na ogólną poprawność typologiczną homilii. Może też motywować twórczo duchownych do opracowania własnego modelu, który będzie

¹⁸ Arkadiusz Cygański, *Dialogiczny wymiar homilii po Soborze Watykańskim II* (Kraków: Wydawnictwo UNUM, 2018), 287-387.

¹⁹ Dyk, Klementowicz i Wyrostkiewicz, *Słowo aktualne*, 22-26.

²⁰ Mirosław Korolko, *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny* (Warszawa: Wiedza Powszechna, 1990), 152.

²¹ Tomasz Adamczyk, Michał Klementowicz, „The Homily in the Eyes of the Youth. The Problem of Symmetry. A Sociological and Textual Analysis,” *Seminare. Poszukiwania naukowe* 43(2022), nr 4: 100-107.

²² W zakresie teorii tekstu homilii podobne zagadnienie można zidentyfikować w obszarze tzw. procesualności przekazu. Michał Klementowicz, „Procesualność w tekście homilii”, *Seminare. Poszukiwania naukowe* 41(2020), nr 1: 15-18.

opierał się na ogólnej metodzie anty-logiów. Wszelka aktywność w powyższym procesie jest przeciwieństwem posługiwania się schematycznymi, tzn. utartymi koncepcjami. Unifikowanie i upodabnianie struktury tekstu do sposobu twórczego działania innych homilistów z góry przekreśla oryginalność. Posługiwanie się znanymi z teorii homiletyki tzw. modelami może co prawda niwelować chaos twórczy²³, nie jest jednak rozwiązaniem, które zapewni autonomiczność homilii. Liturgiczne głoszenie słowa ma bowiem w całym uniwersum wypowiedzi wyróżniać się i posiadać określone cechy dystyngtywne, co słuchaczom pozwoli rozpoznać określoną formę wystąpienia²⁴.

4. OD HERMENEUTYKI DO FUNKCJONALNEGO UJĘCIA WYPOWIEDZI

Wypracowana niezależność znaczeniowa oraz strukturalna nie wyczerpują istoty przekazu, który jest autonomiczny. Jest tak dlatego, że samodzielność wpisuje się w istotną dla komunikologii relację pomiędzy sensem wypowiedzi (*what is said*), a faktycznie przyjętym przez odbiorców znaczeniem tekstu (*what is meant*)²⁵. Istniejące na tym polu napięcie związane jest z szeregiem propozycji, które mogą udoskonalić przekaz. Dla samej tylko homilii można wymienić choćby tradycję procesualności²⁶, saturację głoszonego słowa²⁷ czy charakterystykę tzw. wzorca wypowiedzi²⁸. Systematyzacja metod pozwala wyodrębnić kolejne działania, które nazywam „dysponowaniem” treścią²⁹. Jego wdrożenie uwarunkowane jest przynajmniej dwoma czynnikami. Po pierwsze, sformułowany tekst musi być w pełni autonomiczny.

²³ Wojtak, *Do Boga*, 247-248.

²⁴ Michał Klementowicz, „Tekstem / wzorzec homilii. Konceptualizacja zjawiska”, *Studia Warmińskie* 61(2024) – artykuł przyjęty do publikacji.

²⁵ W ramach kontekstualizmu oraz teorii relewancji prowadzone są rozważania, w których wypowiedź nie może być ujmowana wyłącznie dzięki znaczeniom z góry zamierzonym przez autora. Tym samym chęć przekazania informacji nie gwarantuje satysfakcji komunikacyjnej. Zatem intencjonalność homilii, nawet w sytuacji prawidłowo poznanych słuchaczy, nie daje pewności prawidłowego rozpoznania, w jakim stopniu oraz zakresie przekaz został przyswojony.

²⁶ Klementowicz, „Procesualność”, 14-18.

²⁷ Idem, „Delimitacja w posłudze słowa Bożego”, *Roczniki Teologiczne* 65(2018), z. 12: 94.

²⁸ Idem, „Tekstem”.

²⁹ Dysponowanie tekstem nie może być utożsamiane z działaniem jakim jest zarządzanie informacją. To ostatnie ma miejsce na etapie prognozowania i spisywania wypowiedzi. Dysponowanie jako aktywność głoszącego dochodzi do głosu wtedy, kiedy modyfikowany jest układ tekstu w momencie retorycznego *actio*. W obszarze zależności dysponowanie jest pojęciem szerszym. Znaczeniowo mieści się w nim zarządzanie informacją, które modyfikowane może być wyłącznie na etapie przygotowania, tzn. spisywania danej wypowiedzi.

Kryterium rozstrzygającym jest tutaj postawa autora, który kompetentnie potrafi modelować wypowiedzią. Po drugie, dysponowanie domaga się obserwacji zachowania milczącego audytorium. To postawa słuchaczy (zmienny poziom koncentracji, komponent synergologiczny) daje podstawę (lub nie) do wprowadzania zmian w spisany już tekście. Nie bez znaczenia jest tutaj także typologia samej homilii. Zakłada się w niej, że opisywana wypowiedź otrzymuje swój status dopiero w momencie wygłoszenia. To sprawia, że duchowny do końca ma realny wpływ na kształt prezentowanych treści.

W praktyce dysponowanie tekstem może przyjmować kilka praktycznych ścieżek. Jedną z nich jest włączenie do retorycznego *actio* rozbudowanej argumentacji. W założeniu podczas przygotowania wykazywanie racji ujmowane jest przedmiotowo (*ad rem*). Oznacza to, że homilista, spisując wypowiedź, dobrał merytorycznie argumenty odnoszące się do założonej tezy. Są to zazwyczaj przesłanki mieszczące się w ścieżce logicznej. Takie rozstrzygnięcie może jednak okazać się zawodne lub niewystarczające. W celu rozwinięcia przekonywania jego dodatkowy kształt powinien przyjąć typowo funkcjonalny charakter. Jest tak dlatego, że dodatkowa argumentacja ma ostatecznie zdecydować o podjęciu decyzji lub zaakceptowaniu jakiejś normy. Takie uzasadnienie mogłoby dotyczyć przykładowo aktów woli człowieka lub ewentualnie uczuć³⁰. Decyzja o włączeniu przesłanek wolitywnych i afektywnych może wynikać np. z rozbudowanej stratyfikacji audytorium, co do której duchowny nie ma pewności, czy jest ono w stanie zaakceptować ścieżkę rozumowania *ad logos*.

Poza argumentacją dysponowanie to także kontrola nad harmonizacją wypowiedzi. Uwarunkowania w formie nieoczekiwanego hałasu, trudności technicznych lub nietypowych zachowań audytorium mogą wymuszać nową strukturyzację. Porządkującymi elementami będą tutaj wprowadzone podsumowania, streszczenia lub peryfrazy. Ich działanie ma stymulować zdolność

³⁰ Przykładowe formy rozbudowanej ścieżki uprawdopodobnienia dla twierdzeń języka religijnego zawartych homilii można znaleźć w następujących opracowaniach: Michał Klementowicz, „Obecność argumentów w odniesieniu do woli (*movere*) na przykładzie wybranych homilii i kazań Arcybiskupa Stanisława Wielgusa”, w: *Jak przepowiadać dziś? Głoszenie słowa Bożego w służbie chrześcijańskiej wiary*, red. Stanisław Dyk, Wojśław Czupryński (Olsztyn: Wydział Teologii UWM, 2014), 111-122; Michał Klementowicz, „Proximity to Death. The Affective and Volitional Dimension of Preaching as a Way to Effectively Communicate with People in Danger of Death”, w: *Dignity in Suffering. Closeness in Dying. Love in Mourning. Interdisciplinary Study*, red. Cristopher Ciccarino, Mirosław Kalinowski, Krzysztof Konstanty Masłowski, Leon Szot, Antoni Świerczek, Dianne Traflet, (Lublin: TN KUL–Uniwersytet Papieski Jana Pawła II–Seton Hall University, 2020), 189-198.

poznawczą dotyczącą tych części tekstu, co do których istnieje wątpliwość, czy zostały poprawnie zrozumiane.

Propozycję dysponowania wypowiedzią wieńczy jeszcze jeden sposób. Chodzi o rezygnację z części (jednego lub nawet kilku akapitów), jakie znalazły się w ułożonym tekście. Tutaj decyzja jest najtrudniejsza. Dla efektu poznawczego pominięcie jakiegoś wątku może bowiem zachwiać spójnością. Z drugiej strony, zaproponowane rozstrzygnięcie może być nieodzowne, o czym decyduje chociażby postawa zmniejszonej koncentracji słuchaczy.

Wymienione możliwości to propozycje dynamicznego kształtowania wypowiedzi. Pozostaje jednak wątpliwość, co do ich zasadności. Otóż w założeniu tekst homilii został uprzednio przemyślany i poukładany. Można zatem przyjąć, że przyjęta została również konwencja tego, co powinno być zrozumiane. To jednak wyłącznie założenie. Interakcja może bowiem przebiegać w sposób niekontrolowany. Wynika to stąd, że procesy kognitywne są wypadkową wielu trudnych do przewidzenia elementów³¹. Pozwala to dostrzec, że poszukiwania w zakresie relacji między kształtowanym sensem a osiągniętym poziomem przekazywanych znaczeń włączają homiletykę w szerszy nurt badań. Przekroczony zostaje w nim tradycyjny sposób rozumienia tekstowości. Jest to związane z odejściem od dominującej w tradycyjnej lingwistyce tzw. *texture linguistics*. W wyniku tego następuje transgresja w kierunku nowej tekstualności tzn. *textuality linguistics*³². Chodzi o zmianę w ocenie tego, co stanowi fundament bycia tekstem, zwłaszcza w zakresie spójności. W świetle nowych trendów kluczowe nie są tutaj funkcje tekstu lub języka. Ich włączenie do korpusu tekstu nie rozstrzyga ostatecznie o poziomie akceptacji i zrozumienia treści. Kluczowe jest natomiast dostrzeżenie zasady funkcjonalnej. W niej dochodzi do głosu szereg procesów, które po stronie odbiorcy rozstrzygają o rozpoznaniu danego typu wypowiedzi wraz z przynależnymi jej własnościami³³.

³¹ Operacje, jakie dochodzą tu do głosu, są *de facto* nie tylko wymuszane przez okoliczności komunikacji. Sam słuchacz jest „konstelacją” takich kryteriów, jak: wiedza, doświadczenie, dominujący sposób myślenia (np. afektywny przeważający nad logicznym). Poza tym każdy słuchacz ma swoje oczekiwania w obszarze języka religijnego. Poziom satysfakcji, jaki powinien znamionować poprawny sposób wymiany myśli, to w praktyce trudny do osiągnięcia rezultat. Taki rozszerzony sposób spojrzenia na zagadnienie audytorium sprawia, że w pragmatyce coraz częściej mówi się o kognitywnym zakresie przekazu.

³² Anna Duszak, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998), 98-101.

³³ Podstawą takiego myślenia o tekście jest koncepcja tzw. kognitywnego ujęcia wypowiedzi. Interpretacja tekstu nie wynika w tym przypadku z zachowania pewnych cech immanentnych. Spójność wypowiedzi jest tutaj przypisywana tekstowi jako konsekwencja wnioskowania (roz-

ZAKOŃCZENIE

Samodzielność nie jest cechą uniwersalną, którą można byłoby bezkrytycznie aplikować do wszelkich wypowiedzi. Zaprezentowane w artykule jej podwójne ujęcie (poziom rzeczowy oraz strukturalny) dają jednak realną możliwość modelowania tekstu. Taka aktywność ma swoje określone znaczenie. Otóż autonomiczność przygotowanej homilii daje szansę na twórcze podejście do przekazu słowa. Chodzi ponadto o niwelowanie rozbieżności, jakie mogą zachodzić między założonym sensem a osiągniętym ostatecznie znaczeniem, jak chociażby w sytuacji tzw. dysponowania przekazem.

Całość powyższego wywodu jest elementem rozwijanego projektu tzw. tekstologii homiletycznej. Pozwala to włączyć do refleksji z zakresu teologii słowa Bożego szereg osiągnięć retoryki, lingwistyki tekstu oraz filozofii języka. W ten sposób w praktyce realizowane są postulaty Magisterium³⁴. Rozwijane są ponadto kompetencje duchownych. Realne umiejętności dają w tym przypadku szansę na poprawę formy przepowiadania. Służą także zachowaniu typologii tekstu homilii.

BIBLIOGRAFIA

- Adamczyk, Tomasz, Michał Klementowicz. „The Homily in the Eyes of the Youth. The Problem of Symmetry. A Sociological and Textual Analysis”. *Seminare. Poszukiwania naukowe* 43(2022), nr 4: 99-114.
- Alan, Sebastian T. „Semantic Autonomy of the Text: Towards the Infinity of Meanings”. *Vidyankur. Journal of Philosophical and Theological Studies* 32(2021), nr 2: 49-64.
- Brańka, Tomasz. „Treść i zakres pojęcia ‘autonomia’. Wyzwania definicyjne”. *Acta Politica Polonica* 3(2018), nr 45: 5-17.
- Bartmiński Jerzy, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska. *Tekstologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012.
- Czekalski, Rafał. „Recepcja pojęcia ‘autonomia’ w katolickiej teologii moralnej”. *Collectanea Theologica* 79(2009), nr 3: 81-94.
- Dobrzyńska, Teresa. „Tekst. Próba syntezy”, *Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej* 82(1991), nr 2: 142-183.

poznawania) treści na podstawie szeregu operacji mentalnych. Duża część występujących tu elementów „sterowana jest czynnikami pozajęzykowymi”. One rozstrzygają ostatecznie o zachowaniu lub braku spójności. Duszak, *Tekst*, 33.

³⁴ Franciszek, *Adhortacja Apostolska Evangelii Gaudium* (Katowice: Wydawnictwo M, 2013), 138-139.

- Duszek, Anna. *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998.
- Dyk, Stanisław, Michał Klementowicz i Michał Wyrostkiewicz. *Słowo aktualne. Przepowiadanie a kwestie społeczne*. Gorzów Wielkopolski: Wydawnictwo Naukowe Akademii im. Jakuba z Paradyża, 2019.
- Franciszek. *Adhortacja Apostolska Evangelii Gaudium*. Katowice: Wydawnictwo M, 2013.
- Klementowicz, Michał. „Delimitacja w posłudze słowa Bożego”. *Roczniki Teologiczne* 65(2018), z. 12: 89-99.
- Klementowicz, Michał. „Intertekstowość w homilii”, *Roczniki Teologiczne* 66(2019), z. 12: 53-64.
- Klementowicz, Michał. „Obecność argumentów w odniesieniu do woli (movere) na przykładzie wybranych homilii i kazań Arcybiskupa Stanisława Wielgusa”. W: *Jak przepowiadać dziś? Głoszenie słowa Bożego w służbie chrześcijańskiej wiary*, red. Stanisław Dyk, Wojśław Czupryński, 111-122. Olsztyn: Wydział Teologii UWM, 2014.
- Klementowicz, Michał. „Procesualność w tekście homilii”. *Seminare. Poszukiwania naukowe* 41(2020), nr 1: 11-20.
- Klementowicz, Michał. „The Affective and Volitional Dimension of Preaching as a Way to Effectively Communicate with People in Danger of Death”. W: *Dignity in Suffering. Closeness in Dying. Love in Mourning. Interdisciplinary Study*, red. Cristopher Ciccarino, Mirosław Kalinowski, Krzysztof Konstanty Masłowski, Leon Szot, Antoni Świerczek, Dianne Traflet, 189-198. Lublin: TN KUL–Uniwersytet Papieski Jana Pawła II–Seton Hall University, 2020.
- Korolko, Mirosław. *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1990.
- Kupisiewicz Czesław, Małgorzata Kupisiewicz. *Słownik pedagogiczny*. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2009.
- Pieniążek, Marcin. „Obiektywność tekstu prawnego wobec pojęcia autonomii semantycznej. Uwagi do teorii Paula Ricoeura”. W: *W poszukiwaniu prawdy. Rozważania o prawie, historii i sprawiedliwości*, red. Katarzyna Banasik, Anna Kargol, Agnieszka Kubiak-Cyruł, Marek J. Lubelski, Ewa Plebanek, Adam Strzelec, 557-580. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM, 2018.
- Ricoeur, Paul. „Speaking and Writing”. W: *Interpretation theory. Discourse and the Surplus of Meaning*, red. Paul Ricoeur, 25-44. Forth Worth: Texas Christian University Press, 1976.
- Wilkoń, Aleksander. *Spójność i struktura tekstu. Wstęp do lingwistyki tekstu*. Kraków: Universitas, 2002.
- Wojtak, Maria. *Do Boga ..., o Bogu..., przed Bogiem. Gatunki przekazu religijnego w analizie filologicznej*. Tranów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, 2019.
- Wolicka, Elżbieta. „‘Bycie-w-języku’ jako modus ludzkiego doświadczenia. Lingwistyczne założenia hermeneutyki Paula Ricoeura”. *Colloquia Litteraria* 1-2(2008), nr 4-5: 7-17.

AUTONOMICZNOŚĆ TEKSTU HOMILII

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest opisanie konstrukcji homilii jako tekstu autonomicznego. Przedstawione tu rozumowanie pozwoliło wyodrębnić dwa poziomy owej własności: merytoryczny oraz strukturalny. Dzięki tym zakresom głoszone w celebracji słowo może otrzymać charakterystyczny kształt właściwy dla typologii opisywanego tekstu. Rezultatem opracowania jest wykazanie, że osiągnięta samodzielność wypowiedzi umożliwia tzw. dysponowanie jej treścią. Ma to swoje ściśle praktyczne znaczenie – daje szansę, aby niwelować rozdźwięk między sensem przekazywanym przez duchowego (*what is said*) a znaczeniem tekstu faktycznie odbieranym przez słuchaczy (*what is understood*).

Słowa kluczowe: autonomia; homilia; tekst; sens komunikatu; znaczenie komunikatu.